

देवकोटाको लूनी गीतिकाव्यमा ध्वनिवाद

विनोद कार्की*

लेखसार

प्रस्तुत लेखमा लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाको लूनी गीतिकाव्यमा ध्वनिवादको अवस्थालाई कसरी विवेचनागर्नसकिन्छ भन्ने मूल जिज्ञासा खडा गरी त्यसलाई ध्वनिवादका स्थापित मान्यतामा टेकेर विश्लेषण गरिएको छ । देवकोटाको लूनी गीतिकाव्यमा आत्मिक प्रेम र वासनात्मक प्रेमको भेद देखाउँदै विछोडपछिको मिलन भई आत्मिक प्रेमले विजय हासिल गरेको सन्दर्भलाई चित्रण गरिएको छ । संस्कृत काव्यशास्त्रले निर्धारण गरेका सौन्दर्य चिन्तनमध्ये ध्वनिवादको धरातलमा काव्यको विवेचना गरिएको छ । लूनी गीतिकाव्यमा ध्वनिवादको अवस्थाको विश्लेषण गर्नु यस अनुसन्धानात्मक लेखको उद्देश्य रहेको छ । यस लेखमा देवकोटाको लूनी गीतिकाव्यलाई प्राथमिक स्रोत सामग्री र ध्वनिवादसँग सम्बद्ध जानकारीमूलक समालोचनाहरूलाई द्वितीयक सामग्रीका रूपमा उपयोग गरिएको छ । प्राप्त तथ्यहरूको विश्लेषण गर्दा निगमनात्मक विधिहरूलाई स्वीकार गरिएको छ । अनेक सौन्दर्य चिन्तनमध्ये संस्कृत काव्यशास्त्रले स्थापित गरेको ध्वनिवादका मूल्य, मान्यतामा टेकेर आश्रय र स्वरूपलाई आधार मानी प्रेममा कोसिस गरेमा र धैर्य गर्न सकेमा विजय सम्भव छ भन्ने काव्यको आश्रयगत अनि स्वरूपगत ध्वनिको प्रयोगले काव्य रमणीय तथा शोभनीय छ भन्ने निष्कर्ष निकालिएको छ ।

शब्दकुञ्जी : आत्मिक प्रेम, वासनात्मक प्रेम, मन्द प्रयास, सम्यक् विश्वास

विषयपरिचय

लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा (१९६६-२०१६) नेपाली साहित्यको एउटा युग हुन् । उनले साहित्यलाई धनी बनाउन प्रायः सबै विधाका रचना सृजना, सम्पादन, समालोचना, सङ्गठन अनेक ढङ्गले योगदान गरेका छन् । आफ्नो पचास बर्से छोटो उमेरको पनि करिव सैंतिस वर्ष मात्रै सक्रिय सृजनामा लागेका देवकोटाले सृजनामा सौन्दर्य चिन्तनको प्रयोग गरेर सर्वप्रथम महाकाव्यसमेत नेपाली साहित्य भण्डारलाई प्रदान गरेको पाइन्छ । काव्य, निबन्ध, आख्यान, नाटक, समालोचना जस्ता अनेक विधामा कलम चलाएका देवकोटा साहित्यिक पत्रकारिता जगत्का पनि विशिष्ट व्यक्तित्व हुन् । नेपाली साहित्यको लेखन परम्परालाई उनले प्रारम्भमा स्वच्छन्दतावादी धाराको र पछिल्लो चरणमा प्रगतिवादी धाराको पक्षपोषण गरेको पाइन्छ । सानैदेखि मेधावी, जाँगरिला साधकको नाममा नेपाली साहित्यको आधुनिक काललाई देवकोटा युगका नामले पनि पुकारेको पाइन्छ ।

*रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पस, प्रदर्शनीमार्ग काठमाडौं । Email: binodmanjan@gmail.com

लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाले १९९५ को आफ्नो गोसाइँकुण्डको यात्रामा सँगालेका अनुभव र अनुभूतिलाई समेटेर रचना गरेको प्रकृति र सेर्पा संस्कृतिमा आधारित एउटा गीतिकाव्य *लूनी* पनि हो । एक समय त्रिचन्द्र कलेजका विद्यार्थीबिच ज्यादै लोकप्रिय यस काव्यको रचना काल २००१ र प्रकाशन काल २०२५ उल्लेख पाइन्छ । साभा प्रकाशनले पहिलो पटक २०२५ सालमा र त्यसै गरी २०२७, २०२९, २०३५, २०४९ मा छापेकोजानकारी प्राप्त गर्न सकिन्छ । यसैलाई आधार मानेर हेर्दा देवकोटाको *लूनी*मा लामा छोटा गरेर क्रमशः कदेखि दसम्म जम्मा २१९ ओटा श्लोकहरू रहेका छन् भने अन्तिम सर्गका तीस हरफ अर्थात् सात श्लोकमा अङ्क दिइएको छैन । तीमध्ये केही श्लोकहरू फरक फरक दुई वर्ण गुच्छाकै यति व्यवस्थामा बाह्र र तेह्र अक्षरका लोकलयमा रचना गरिएका छन् । त्यसै केही श्लोकहरू फरक फरक तीन वर्ण गुच्छाकै यति व्यवस्थामा सत्र र अठार अक्षरका लोकलयमा रचना गरिएका छन् । यस काव्यमा मूल कथ्यका रूपमा प्रेमिका लूनी र प्रेमी चाड्नाको गहिरो प्रेम भए पनि पारिवारिक दबाबमा लहानोसँग लूनीको विवाह सम्पन्न भएको र लगत्तै प्रेमिका लूनीले आत्मिक प्रेमका बदलामा वासनात्मक प्रेममा भोगेका पीडालाई अभिव्यक्त गरिएको छ । प्रेमी प्रेमिका अर्थात् लोग्ने स्वारनीबिच आत्मिक सम्बन्ध हुनुपर्छ । वासनात्मक सुखका लागि सामाजिक प्रतिष्ठाका नाममा अर्केसँग विवाह गरिदिनु ठिक होइन भन्ने प्रेमिका लूनीको जीवन दर्शनलाई काव्यमा चित्रण गरिएको छ । आत्मिक प्रेमको विकल्प खोज्न नसकिने र सामाजिक मर्यादाका नाममा जीवन बिताउन अनि एकलोपन हटाउन असफल भएको प्रसङ्ग काव्यमा आउँछ । एक पटक असहयोग गर्ने मानिसले पनि समयक्रममा सहयोग गर्न सक्छन् भन्ने दृढ विश्वासका साथ लूनीले आफ्नो अवस्थाको जानकारी व्यावहारिक रूपमै दिएर आत्मिक प्रेमले विजय प्राप्त गरेको संयोगान्त काव्यका रूपमा *लूनी* लोकप्रिय बनेको छ । यही सन्दर्भमा ध्वनिवादका मान्यतामा आधारित भएर *लूनी* गीतिकाव्यको विवेचना गरिएको छ ।

सैद्धान्तिक पर्याधार

कविको रूचिमा काव्यलाई रमणीय र शोभायमान बनाउने साधन नै सौन्दर्य हो । के कस्ता प्रावधानका प्रयोगले काव्य ओजपूर्ण हुन्छ भन्ने शृङ्खलाबद्ध शास्त्रीय मान्यताहरूले सौन्दर्य प्रस्फुटन हुन्छ । सौन्दर्य चिन्तनमा आधारित काव्य कालजयी हुन्छ । अनेक सौन्दर्य चिन्तनमध्ये ध्वनिवाद पनि एउटा हो ।

संस्कृत काव्यशास्त्रमा अनेक सिद्धान्तहरू छन् जसमध्ये काव्यलाई ध्वनिले समृद्ध बनाउन साधनको भूमिका खेलेको हुन्छ । आनन्दबर्द्धनले ध्वनिलाई काव्यको रसयुक्त आत्माका रूपमा चित्रण गरेका छन् (सहाय, सन् २००२, पृ. ४६) । संश्लेषणात्मक रूपमा शब्द, अर्थ र काव्य व्यापारलाई ध्वनि भनिन्छ । जसमा वस्तु, रस, अलङ्कार, भाव आदिको ध्वनित हुन्छ त्यसैलाई काव्यको ध्वनि भनिन्छ । यसरी सङ्क्षेपमा ध्वनिको प्रयोग व्यञ्जक शब्द, व्यञ्जक अर्थ, व्यङ्ग्य अर्थ, व्यञ्जना व्यापार र व्यङ्ग्यप्रधान पाँच भिन्न भिन्न तर परस्पर सम्बद्ध अर्थमा भएको देखिन्छ । सहृदयीद्वारा प्रशंसित

जुन अर्थ काव्यको आत्मा रूपमा प्रतिष्ठित हुन्छ उसको वाच्य र प्रतीयमान दुई भेद भनिएको छ । व्यङ्ग्यार्थलाई भित्री अर्थका रूपमा लिने गरिन्छ, त्यही भित्री अर्थ नै काव्यको ध्वनि हो । प्रतीयमान कुनै अर्को चिज हो जुन रमणीय प्रसिद्ध (मुख, नेत्र, श्रोत्र, नासिकादि) अङ्गबाट अलग लावण्यको समान, महाकविको सूक्तिमा, वाच्य अर्थले अलग अनुभव हुन्छ (आनन्दवर्द्धन, १/४/४) । जहाँ अर्थले आफ्नो वा शब्दले आफ्नो अर्थको गुणीभूतभन्दा पनि प्रतीयमान अर्थको अभिव्यक्ति गर्छ त्यहाँ ध्वनि उत्पन्न हुने कुरा काव्य विशेषका विद्वान्हरूले भनेका छन् । यसरी आनन्दवर्द्धनको परिभाषालाई केलाउँदा काव्यको भित्री अर्थलाई अभिव्यक्त गर्ने कार्य ध्वनिमार्फत हुन्छ भन्ने निष्कर्ष निकाल्न सकिन्छ । उनले काव्यशास्त्रीय अलङ्कार, रीति, वृत्ति, गुण आदि सम्प्रदायमा ध्वनि समाहार हुँदैन बरु सबै काव्यशास्त्रीय सिद्धान्त ध्वनिमा समाहित गर्न सकिन्छ भनेका छन् । संस्कृत काव्यशास्त्रीय परम्परामा ध्वनिवाद र आनन्दवर्द्धनको विशेष स्थान छ ।

अन्य आचार्यहरूले पनि ध्वनिका बारेमा आआफ्ना मत अगाडि सारेका छन् । आचार्य मम्मटले काव्यप्रकाशमा काव्यमा वाचक, लाक्षणिक र व्यञ्जक गरेर तीन प्रकारका शब्दहरू हुन्छन् । वाचक, लक्षक, व्यञ्जक यी तीन प्रकारका शब्दको वाच्यार्थ, लक्ष्यार्थ, व्यङ्ग्यार्थ तीन अर्थ हुन्छन् । शब्दले जाति, गुण, क्रिया र द्रव्य चार प्रकारका अर्थहरूको सङ्केत गर्छ । त्यसैगरी विश्वनाथले साहित्यदर्पणः कृतिमा अभिधाले वाच्य अर्थ, लक्षणाले लक्ष्य अर्थ र व्यञ्जनाले व्यङ्ग्य अर्थ दिन्छन् । शब्दको चामत्कारिक उपस्थितिले काव्यलाई शोभायुक्त बनाउँछ (विश्वनाथ, २/३) भनेका छन् । अभिधा र लक्षणा आआफ्ना अर्थ दिएर शान्त भएपछि जसद्वारा व्याङ्ग्यार्थको बोध हुन्छ, त्यसलाई व्यञ्जनाशक्ति भनिन्छ । जुन काव्यमा व्यङ्ग्य अर्थले वाच्य अर्थभन्दा चमत्कार गर्छ, त्यसलाई ध्वनि भन्दछन्, त्यो उत्तम काव्य हुन्छ । सामान्य दृष्टिमा ध्वनिको अर्थ आवाज भए पनि संस्कृत साहित्यमा विशिष्ट अर्थ छ त्यो हो व्यञ्जना अर्थ । ध्वनिले व्यापकता, श्रव्यता र क्षणभङ्गुरतालाई पनि सङ्केत गर्दछ (मम्मट, २०६४, पृ. ८५) । सहृदयको हृदयलाई आह्लादित तुल्याउन सक्ने शब्द र अर्थको जीवनवादी काव्यको आत्मा ध्वनि हो । काव्यमा शरीरवादका विरुद्ध आत्मावादको प्रतिष्ठा कायम गर्नका निमित्त ध्वनिवादको स्थापना भएको छ भने अर्कातिर यसले काव्यमा अनुभूति पक्ष, भावपक्ष या अन्तः प्रेरणालाई सर्वोपरी महत्त्व दिएको छ ।

ध्वनिवादमा कवि कल्पनाको विशेष सामर्थ्य र प्रतिभाको विचित्र स्फुरण हुन सक्ने धेरै सुन्दर अवसर रहन्छ । वस्तुतः यसमा अलङ्कारध्वनि, वस्तुध्वनि र रसध्वनि गरी ध्वनिको तीन वर्गीकरण गर्दै रस ध्वनिलाई प्रमुखता दिएको देखिन्छ (आनन्दवर्द्धन, सन् २०१०, पृ. ५) । जुन काव्यले साधारण भनाइबाट माथि उठेर एउटा चमत्कृत 'अर्थगौरव' अथवा उपल्लो तहको व्यङ्ग्यार्थ प्रदान गर्ने सामार्थ्य राख्दछ त्यही नै ध्वनिकाव्य वा उत्तम काव्य हो । विरोधी मतको खण्डन ध्वनिवादीहरूले गरेर यस वादलाई स्थापित गरेका छन् ।

अध्ययन विधि

प्रस्तुत अनुसन्धानात्मक लेखमा गुणात्मक ढाँचाको उपयोग गरिएको छ । यस लेखमा प्राथमिक स्रोत सामग्रीका रूपमा देवकोटाको *लूनी* गीतिकाव्यको प्रयोग गरिएको छ भने द्वितीयक सामग्रीका रूपमा सौन्दर्य चिन्तन सम्बद्ध ग्रन्थहरूलाई उपयोग गरिएको छ । यसका साथै संस्कृत काव्यशास्त्रका सौन्दर्य चिन्तनमध्येको ध्वनिवादसँग सम्बन्धित पुस्तकहरू पनि द्वितीयक सामग्रीका रूपमा प्रयोग गरिएका छन् । प्रस्तुत लेखमा देवकोटाको *लूनी* गीतिकाव्यलाई आश्रयगत ध्वनिअन्तर्गत पद आश्रित ध्वनि, पदावली आश्रित ध्वनि, वाक्य आश्रित ध्वनि, प्रकरण आश्रित ध्वनि, प्रबन्ध आश्रित ध्वनि त्यसैगरी स्वरूपगत ध्वनिअन्तर्गत वस्तु ध्वनि, रस ध्वनि र अलङ्कार ध्वनि उपशीर्षकहरूमा विभक्त गरिएको छ । ध्वनिवादका आधारमा विश्लेषण गरी निष्कर्ष निकालिएकाले यस अनुसन्धानात्मक लेखको प्रस्तुतीकरणको विधि निगमनात्मक रहेको छ ।

विमर्श र नतिजा

लूनी गीतिकाव्यलाई आश्रयगत र स्वरूपगत ध्वनिका आधारमा विभिन्न शीर्षक, उपशीर्षकमा विवेचना गरिएको छ ।

आश्रयगत ध्वनि

यस अन्तर्गत *लूनी* गीतिकाव्यमा रहेका पद आश्रित ध्वनि, पदावली आश्रित ध्वनि, वाक्य आश्रित ध्वनि, प्रकरण आश्रित ध्वनि, प्रबन्ध आश्रित ध्वनिका आधारमा प्रस्ट पारिएको छ ।

पदआश्रित ध्वनि

लूनी गीतिकाव्यमा सन्दर्भवश रूपमा प्रयोग भएका विभिन्न पदहरूले ध्वनिका दृष्टिमा विशेष भूमिका निर्वाह गरेका छन् । जसले कृतिमा प्रस्तुत गरिएको विषय प्रसङ्गलाई गहन बनाउनका लागि ठोस कार्य गरेको देखिन्छ । ध्वनिगत अर्थका माध्यमबाट काव्यलाई विवेचना गर्दा त्यसको आन्तरिक अवस्था समेत प्रकट हुने हुनाले यसको काव्यशास्त्रीय महत्त्व समेत रहेको पाइन्छ । *लूनी* गीतिकाव्यमा प्रयुक्त केही शब्दहरूले ध्वनिगत रूपमा अर्थ सङ्केत गरेका छन् : 'काँढा' पदले प्रेमिकाको पीडालाई अभिव्यक्त गरेको छ । 'रानी' पदले शृङ्गारिक मातले भरिएकी यौवनाको चित्रण गरेको छ । 'भ्रमर' पदले यौन चाहलाई प्रेम ठान्ने र त्यसको पूर्ति खोज्ने, 'मारदौन' पदले शक्तिका माध्यमबाट श्रेष्ठता प्रदर्शन गरेर आकर्षण गर्ने, 'सुनखानी' ले अन्धकारको 'चन्द्र' ले प्रेमको, 'पर्वत' पदले रोजेको लोम्नेको, 'गुलाफ' पदले सदाबहार सुन्दरी, 'ओठ' पदले वासनाको, 'बादल' पदले पीडामा परेकी प्रेमी 'मृग' ले स्वतन्त्रताको उपभोग गर्ने इच्छा भएकी सुन्दरी, 'बिजुली' ले मनले नचाहेका एक्लो हुँदाको पीडा, 'तुषार' पदले बिछोडपछि मिलनको सुखलाई सन्दर्भ अनुसार अभिव्यक्त गरेका छन् ।

पदावली आश्रित ध्वनि

लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाद्वारा रचित लूनी गीतिकाव्यमा प्रयोग गरिएका कतिपय पदावलीहरूमा पनि ध्वनि आश्रित रहेको देखिन्छ । ध्वनि आश्रित पदावलीहरूले कवित्वको महत्तालाई प्रस्ट्याएका छन् भने काव्यगत समय चेतना, पात्रको मनोभाव, विश्वास र समय सन्दर्भलाई गहिराइका साथ प्रस्तुत गरिएको पाइन्छ । काव्यमा सन्दर्भअनुसार प्रयोग भएका पदावलीहरू र ती पदावलीहरूमा रहेको ध्वनिगत अर्थ सन्दर्भलाई दृष्टान्तका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ: 'गरम प्याला' पदावलीले नव यौवनाको सौन्दर्यलाई प्रकट गरेको छ । 'चाँदी चुली' पदावलीले प्रकृतिक लीलालाई प्रस्तुत गरेको पाइन्छ । 'वसन्तकी भरी' पदावलीले यौवनले भरिपूर्ण भएकी लूनीलाई सङ्केत गरेको छ । 'बुद्ध मूर्ति' पदावलीले चाड्नाको विजय र उसबाटप्राप्त हुने आनन्दको कल्पनालाई अर्थ्याएको छ । 'भँवराको ताँति' पदावलीले आफूले चाहेको व्यक्ति नपाएको पीडा र एकलोपनको अनुभूति हुने सन्दर्भलाई उठाएको छ । 'तारामण्डल सत्' पदावलीले मनको सुख नै श्रेष्ठ सुख हो भन्ने स्थितिको चित्रण गरेको छ ।

वाक्यआश्रित ध्वनि

लूनी गीतिकाव्यमा प्रयुक्त श्लोकका वाक्यहरूमा प्रायजसो ध्वनि आश्रित वाक्यहरू रहेका छन् । वाक्यमा आश्रित ध्वनिले काव्यगत विषय र दृष्टिकोणलाई विशिष्ट ढङ्गले प्रस्तुत गर्दछ । साथै अभिव्यक्त सन्दर्भलाई प्रभावकारी र गहन बनाउनमा मदत गरेको भेटिन्छ । लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाकृत लूनी गीतिकाव्यमा रहेका केही वाक्य आश्रित ध्वनिका उदाहरणहरू यस प्रकार छन् :

मुजूर पुच्छर पंखा, चाँदी डाँटका पंखा, राम्रो उल्काको (पृ. ५) ।

यस प्रसङ्गले उमेर पुगेकी यौवनाले भौतिक सुखका साथै मानसिक आनन्दको पनि इच्छा गर्छन् भन्ने ध्वनि व्यक्त गरेको छ ।

आज वैशाख पूर्णिमाको 'मारदौन' भन्ने उत्सव छ (पृ. १५) ।

यसमा आत्म सन्तुष्टि प्राप्त गर्न र आफूलाईचाहनेको मन जित्न बल प्रयोग हुने खेलमा प्रतियोगीले ज्यानको बाजी लगाएको हुन्छ भन्ने ध्वनित भएको छ ।

थोरै खाने थोरै बोल्ने रातमा धेरै जागा ।

बादलवारि हेर्ने धेरै या त फूलको हाँगा (पृ. २२) ।

यहाँ आफूले मन पराएको व्यक्तिसँग विछोडिएर अर्कैसँग विवाह गरेर जानु पर्ने अवस्थाले विरक्तिएको भन्ने ध्वनि अभिव्यक्त हुन गएको छ ।

पन्ना हाँगा हाँगामा । हीरा हीरा भर्छन् रे छर छर छड छड छँगामा (पृ. ४०) ।

यस प्रसङ्गमा लहासाको सम्पन्नताको बखान गर्दै जीवन सुखमय हुनसक्छ भन्ने ध्वनि व्यक्त भएको छ ।

शरद् कालको फूल भँ गलिछन् छैनन् पहिलेकी (पृ. ५३) ।

यहाँ मनको कुरा बुझेर आत्मिक प्रेम नपाएकीस्वास्नीले लोग्नेको होइन, प्रेमीको खोजी गरेको विपरीत अवस्थालाई ध्वनित गरिएको छ ।

आज कल्ले गुलाफ रँगको जलप लगाउँछ (पृ. ५६) ।

यसमा धैर्य गर्न भन्दैमा सधैं धैर्य गर्न सकिन्न र आत्मिक प्रेमको क्षतिपूर्ति अरुबाट हुँदैन भन्ने ध्वनि व्यक्त भएको पाइन्छ ।

गुलाफ खोज छोरी तिम्रो गालामा ? रँग वैले जस्ती साँभको तालमा (पृ. ६४) ।

यहाँ आफ्नो मनको भावना बुझ्न नसकेर प्रेम परेको चाङ्नासँग नभई ल्हानोसँग विवाह भएपछि विकल्पलाई स्वीकार गर्न नसकेर प्रेम र खुसी हराई मनोरथ पूरा नभएको भन्ने ध्वनि अभिव्यक्त छ ।

हा हा रानी हेलंबा। हा हा रानी दानी खोली खुल्दैन (पृ. ६९) ।

यस प्रसङ्गले अरु कसैले पूरा गर्न नसक्ने आत्मिक प्रेमका लागि आफूले रोजेको व्यक्ति नै चाहिने प्रेमिकाको मनोग्रन्थि हुन्छ र त्यो कुरा अरुले नबुझे पनि आमाले त बुझ्नु पर्छ भन्ने ध्वनित भएको छ ।

सुनको दरबारभन्दा भुप्रो, व्याङ्चे सानो आलटाल कुप्रो, तारामंडल सत्को थुप्रो (पृ. ७५) ।

यसमा आत्मिक प्रेमको क्षतिपूर्ति अरुबाट हुँदैन र प्राप्त गर्नका लागि निरन्तरको मन्द प्रयास सफल हुन्छभन्ने ध्वनि व्यक्त भएको पाइन्छ ।

प्रकरण आश्रित ध्वनि

लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाद्वारा रचित गीतिकाव्य लूनी दृश्य रूपमा कदेखि दसम्म विभक्त गरिएको छ । लूनीको कथको मूल प्रवाहको सन्दर्भलाई केलाउँदा भने तीन प्रकरण उल्लेख गर्न सकिन्छ । लूनी गीतिकाव्यमा जम्मा २१९ ओटा श्लोकहरू रहेका छन् भने अन्तिमका सात श्लोकमा अङ्क दिइएको छैन । तीमध्ये केही श्लोकहरू फरक फरक दुई वर्ण गुच्छाकै यति व्यवस्थामा बाह्र र तेह्र अक्षरका लोकलयमा रचना गरिएका छन् । त्यसैगरी केही श्लोकहरू फरक फरक तीन वर्ण गुच्छाकै यति व्यवस्थामा सत्र र अठार अक्षरका लोकलयमा रचना गरिएका छन् । जसमध्ये खण्ड कको पहिलो श्लोकदेखि खण्ड छको अन्तिम श्लोकसम्म लूनीको प्रारम्भिक प्रेमको चर्चा गरिएको छ । खण्ड जको पहिलो श्लोकदेखि खण्ड णको अन्तिम श्लोकसम्म लूनीको प्रेमको विकल्पको खोजीलाई प्रस्तुत गरिएको छ भने खण्ड तको पहिलो श्लोकदेखि खण्ड दको अन्तिम श्लोकसम्म विकल्पले चित्त नबुझेको र शारीरिक शिथिलताको अवस्थालाई अभिव्यक्त गर्दै आत्मिक प्रेमप्राप्त भएको संयोगान्त सन्दर्भलाई देखाइएको छ । यसरी हेर्दा अभिव्यक्तको केन्द्रीय प्रवाहमा देखिएका प्रसङ्गलाई आधार मानेर लूनी गीतिकाव्यलाई तीन प्रकरणको आन्तरिक विभाजन गरेर त्यसैअनुसार प्रकरण आश्रित ध्वनिलाई देखाउने कोसिस गरिएको छ :

लूनी गीतिकाव्यको खण्ड कको पहिलो श्लोकदेखि खण्ड छको अन्तिम श्लोकसम्मको प्रवाहान्तर्गत प्रथम प्रकरणमा मारदौन प्रतियोगितामा राङ्जालाई हराएर विजयी सेर्पा पट्टो टिटो चाङ्नासँग प्रेममा चुर्लुम्म डुबेर साथी जिन्जीको सहयोग पाउने विश्वास लिएकी लूनीरमाएकी छ । केलिन्दी नदीको तिरमा प्रेम प्राप्तिका लागि चाङ्नाले उपासना गरेको जिन्जी र लूनीले लुकेर हेर्छन् र लूनीले चाङ्नालाई अङ्कमाल गरेर प्रेमी प्रेमिकाको मिलन भएको छ । मिर्ग, चाँदी, मुजूर, पंखा, घोडा, साँभ, कोकिल, रेशम, बाँसुरी, कस्तूरी, चन्द्रमा, फूलबारी, पीरति जस्ता पदहरूले प्रेमको सन्दर्भ ध्वनित भएको छ ।

असन्तुष्टि, कुण्ठा, दमित भावना, रूचिका विषयमा अनेक शास्त्रहरूले अनेक कुरा उठाएका छन् । जीवनको अन्त्य निश्चित छ भन्ने ज्ञान हुँदाहुँदै पनि जीवनयापनका आफन्तका लागि आफ्नो इच्छाको व्यक्तिासँग विछोडिन बाध्य हुनु परेको अवस्थाले बाध्यताको चित्रण गरिएको छ भने उता प्रेमी पनि इच्छा पूरा गर्न नपाएर तड्पिएको छ । समाजले अनुशासनका कुरा गरेर मात्रै हुँदैन, व्यक्तिको इच्छालाई पनि मध्यनजरमा राख्नु पर्ने सन्दर्भ ध्वनित भएको छ । एकलै भएका वेला अर्थात् आफूले चाहेको सुखबाट वञ्चित हुनुपरेका वेला सम्पत्तिले मात्रै सुखको दृश्य उत्पन्न गर्न नसक्ने यथार्थलाई देखाइएको छ । आशाले नै मानिसलाई अगाडिको यात्रा तय गर्न सक्षम बनाउने हो त्यसका लागि आत्मिक सुखको जरूरी हुन्छ । प्रेम एउटासँग विवाह अर्कैसँगको दुखद अवस्था बेहोर्नु पर्दा हुने पीडाका कारण कार्य सम्पादन पनि सही हुन सक्दैन भन्ने कुरा प्रकरण आश्रित ध्वनिका रूपमा देखापरेको छ । विछोडका वेला भएका चिजले भन्दा नभएका चिजले बढी सताउँछ । अझै त्यसमा पनि आफूले चाहेको व्यक्तिबाट अर्थात् आत्म सन्तुष्टिले नै आनन्दित हुन सकिन्छ भन्ने भाव ध्वनित भएको पाइन्छ । सम्यक् विश्वासलाई आत्मसात् गर्न नसक्नेहरूले जिम्मेवारी बोध पनि गर्न नसक्ने अवस्थाको चित्रण गरिएको छ भने विछोडको घाउमा महलम लगाउन कुनै धर्मशास्त्रले नसक्ने र त्यसलाई सम्भनाले भन् आलो बनाइदिने तथ्यले वास्तविकतालाई बुझ्न नसकेको र आफ्नी प्रेमिकाको अन्तरात्मालाई चिन्न नसकेको अनि चाहिएका वेला सहारा दिन नसक्ने प्रेमीको सन्दर्भले प्रेमिकालाई चाहिने आनन्द वा आत्मिक सुख नै हो भन्ने कुरा ध्वनित गराएको छ ।

देवकोटाको लूनी गीतिकाव्यमा खण्ड जको पहिलो श्लोकदेखि खण्ड णको अन्तिम श्लोकसम्म बगेको कथ्यको प्रवाहका आधारमा द्वितीय प्रकरण छुट्याउन सकिन्छ । यस प्रकरणमा ऋतुहरू परिवर्तनको निरन्तरता हुन सक्ने, पक्षीहरू आफूले चाहेका बखतमा सम्भोगसुखलगायत सबै कार्य निरन्तर गर्न पाउने अवस्था रहन सक्ने तर मानिसमा चाहिँ किन विछोड हुनु पर्ने ? आफैले आफैलाई सम्भाउन नसक्ने अवस्थाको सृजना किन हुन्छ ? धर्मशास्त्र, ऋषिमुनि, लामाहरूले प्रेमको गहिराइलाई किन बुझ्न नसकेका ? स्त्री जातिले नै किन विछोडको यातना सहनु पर्ने हो ? पत्याउनै नसकिने कुरामा पनि आशा गरेर बस्नु पर्ने कस्तो बाध्यता हो ? प्रेमको तिर्खा विछोडले मेटिन्छ ? आफैले बुझ्नुपर्ने कुरा अरूले भनेपछि पनि नबुझ्ने भनेको कस्तो विडम्बना हो ? प्रेमिकाको पीडालाई बुझ्न नसक्ने, अरूको दुःखमा रमाउनेलाई परपीडक किन नभन्ने ? जस्तोसुकै समस्यामा पनि बाँच्नु पर्ने कस्तो

सामाजिक बाध्यता हो ? प्रेमी प्रेमिकाको विछोडको असह्य पीडा दुवैलाई हुनुपर्ने होइन र ? प्रेमीको स्थानमा अर्को व्यक्तिलाई साथी बनाउँदा किन साथै भएको अनुभव हुन्न भन्ने कुरा यस प्रकरणले ध्वनित गरेको छ । जब विभिन्न स्वार्थ, व्यभिविचारी भावका कारण मानिसले मानिसलाई सहयोग र साथ दिँदैन त्यतिखेर आत्मशक्तिले मात्रै साथ दिन सक्छ र त्यसैको सहायताले समस्याबाट मुक्ति मिल्छ भन्ने विश्वास प्रेमिकालाई अन्तस्वीकृति प्राप्त भएको र प्रेमी प्रेमिकाको मिलनको विकल्प अरु हुनै सक्दैन भन्ने प्रेमिकाले साथी जिन्जी र आन्जालाई पठाएको सन्देश र विश्वासले मिलन गराउने सन्दर्भलाई ध्वनित गरेको छ ।

खण्ड तको पहिलो श्लोकदेखि खण्ड दको अन्तिम श्लोकसम्म आबद्ध तृतीय प्रकरणमा साथीलाई अभै बढी विश्वास गरेर आफ्नो परिवारलाई सन्देश पुऱ्याइदिन विशेष आग्रह गरिएको छ । प्रेमिकाका लागि प्रेमीभन्दा विश्वसनीय अरु कोही हुन नसक्ने कुरामा विशेष जोड दिँदै आफ्नो आन्तरिक र बाह्य अवस्थाको समेत जानकारी हुने गरी जसरी पनि सन्देश पुऱ्याइदिन र आफ्नो प्रेमीलाई साथमा रहने वातावरण मिलाइदिन अनुरोध गर्दै मिलनको आशय ध्वनित भएको छ । संशयका बिच पनि अति विश्वासका साथ सन्देश त्यही रूपमा पुगेको र आमा, लामाका माध्यमबाट प्रेमी प्रेमिकाको पुनर्मिलनमा आइपुगेको सन्दर्भले प्रकरणको रूप लिएको छ । यस सन्दर्भले आत्मिक प्रेमको विजय भएको र बुद्धले यो अवस्था सृजना गरेको भन्ने भावका साथ लामाको सम्यक् आदेशले गीतिकाव्यलाई लोककथाका शैलीमा समापन गरिएको अनि संस्कृत काव्यशास्त्रीय मान्यताको संयोगान्त समेत भएको प्रकरण ध्वनित भएको पाइन्छ ।

प्रबन्ध आश्रित ध्वनि

देवकोटाको लूनी गीतिकाव्यप्रेमी प्रेमिकाको विछोडपछिको मिलनलाई गहिराइसम्म पुगेर प्रस्तुत गर्ने रुचिलाई साकार पार्ने हेतुले रचना गरिएको कृति हो । यस गीतिकाव्यमा गहिरो प्रेममा परेका प्रेमी प्रेमिकाको भावना विपरीत प्रेमी चाड्नालाई गुम्बा प्रवेश र प्रेमिका लूनीको ल्हानोसँगको विवाहपछि विछोड र प्रेमीको पीडालाई प्रस्तुत गरेर कष्टपूर्ण जीवन बाँच्नु परेको सन्दर्भलाई ध्वनित गरिएको छ । त्यसैगरी नियमित निरन्तरको प्राकृतिक परिवर्तन र सामाजिक क्रियाकलापहरूले आक्रान्त भएकी प्रेमिका साथीलाई आश्रय लिएर पनि दिनचर्या अघि बढाउन नसकेर आत्म सन्तुष्टिका लागि मिलनका लागि आमा र मामाको प्रतीक्षामा रहेको सन्दर्भ ध्वनित भएको छ । आफूले विश्वास गरेका खण्डमा र प्रयास गरेमा एक पटक गल्ती गर्ने मानिसबाट पनि अर्को पटक सहायता लिन सकिन्छ र आफू कुण्ठित भएर बस्नु हुन्न आत्म सन्तुष्टिका लागि उपयुक्त कदम चाल्न सक्नुपर्छ सफलता प्राप्त गर्न सकिन्छ भन्ने प्रसङ्ग पनि ध्वनित भएको छ । कवि लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाले प्रेमी प्रेमिकाको विछोडलाई देखाई त्यस पीडाको चित्रण गरेर पुनर्मिलन अर्थात् संयोगान्त बनाई लोककथात्मक नाटकीय रूपमै भए पनि सम्पन्न गरेको सन्दर्भ प्रबन्ध आश्रित ध्वनिका रूपमा देखिएको छ ।

स्वरूपगत ध्वनि

लूनी गीतिकाव्यमा वस्तु, रस र अलङ्कार भावका रूपमा पनि ध्वनि प्रकट भएको पाइन्छ । यसमा रहेका वस्तु ध्वनि, रस ध्वनि र अलङ्कार ध्वनि शीर्षकमा दृष्टान्त सहित प्रस्ट पारिएको छ ।

वस्तु ध्वनि

देवकोटाको लूनी गीतिकाव्य प्रेमी र प्रेमिकाको विषय वस्तुमा आधारित रहेको छ । यस काव्यमा आफ्नो प्रेमीलाई छोडेर अर्कै व्यक्तिसँग विवाह गर्नु परेपछि प्रेमिकाले एकली महसुस गरी पीडा भोग्नुपरेको कारुणिक अवस्थालाई मूल कथ्य बनाई साथीहरूलाई आफ्नो भरपर्दो सन्देशबाहक दूतका रूपमा उभ्याएर प्रेमी र प्रेमिका जस्तोसुकै अवस्थामा पनि सँगसँगै हुनुपर्छ भन्ने सन्देश दिएको छ । आर्थिक प्रभाव र पारिवारिक दबाबले अर्कैसँग विवाह गर्नुपर्ने बाध्यताले प्रेमिकालाई साह्रै चोट पुग्छ भन्ने सन्दर्भले पुनर्मिलन हुनुपर्ने वस्तु ध्वनित भएको पाइन्छ । प्रेमी प्रेमिका छुट्टिएर बसेर होइन, जे आइपर्छ त्यसलाई सँगै बसेर सामना गर्नुपर्छ र समयमा गर्नुपर्ने कार्य सहीसमयमै गर्नुपर्छ भन्ने वस्तु ध्वनि काव्यमा रहेको छ । एक पटक व्यक्ति, समाज आदिले साथ नदिए पनि साथीका माध्यमबाट अर्को पटक तिनैको पनि साथ लिन सकिन्छ र विश्वास गरेका खण्डमा मिलन सम्भव छ भन्ने सन्दर्भमार्फत आत्मिक प्रेममा सुख वस्तुका रूपमा ध्वनित भएको पाइन्छ ।

वाक्यात्मक रूपमा पनि वस्तु ध्वनिका उदाहरणहरू भेटिन्छन्:

ल्हासा सारा सुन घर छ । यूँका पहाड भर भर छ । (पृ. ४०) ।

यहाँ धन सम्पत्तिले सबै कुरा प्राप्त हुन्छ भन्ने भ्रममा पर्नु हुन्न र आत्मिक प्रेमको पीडा बुझ्दैनन् भन्ने दृष्टिकोण वस्तुका रूपमा ध्वनित भएको छ ।

पन्ना हाँगा हाँगामा । हीरा हीरा फर्छन् रे, छर छर छड छड छाँगामा (पृ. ४०) ।

यसमा अभिभावकको इच्छापूर्ति गर्नका लागि उपाय खोजेको र बाधा उत्पन्न भएकाले त्यसको समाधानका लागि साथीका सहयोगले आवश्यकतापूर्तिको वातावरण तयार हुन गएका खण्डमा पुनर्मिलन कायम हुने सङ्केतरूपी वस्तु ध्वनित भएको पाइन्छ ।

रसभाव ध्वनि

लूनी प्रेमी प्रेमिकाको रतिले भरिएको शृङ्गार व्याप्त भएको करुणायुक्त गीतिकाव्य हो । त्यसैले यस काव्यमा शृङ्गार रसभावको अभिव्यञ्जना भएको पाइन्छ । सन्दर्भ अनुसार फरक फरक भाव अभिव्यक्तिका कारण विभिन्न स्थानमा विविध रसको प्रयोग पनि भएका छन् । मूल रूपमा भने शृङ्गार रसले काव्यको गति शृङ्खलालाई रमणीय बनाउने कोसिस गरेको देखिन्छ । यस काव्यमा प्रेमिका अर्थात् लूनी नायिका र प्रेमी अर्थात् चाड्ना नायकका रूपमा देखिन्छन् । ल्हानो, ल्हामा,

जिन्जी, आन्जा, साम्बा सोङ्गो, ल्होसुङ्गो, म्हे म्हे आदि सहायक पात्रका रूपमा रहेका छन् । राङ्जा, हेल्म्बा, तासी, दर्शक, लामाहरू, सासू, ससुरा, सुसारे, डोले, जन्ती आदि गौण पात्रका रूपमा रहेका छन् । मानवीय पात्रका अतिरिक्त गैरमानवीय पात्रहरूमा: मृग, कोकिल, भ्रमरा, बाघ, मयुर, चरा, ढुक्कुर, कस्तूरी, रजहाँस आदि देखापरेका छन् । यी गैरमानवीय पात्रहरूले पनि काव्यलाई मार्मिक, रसमय बनाउन प्रसङ्ग सुहाउँदो महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको स्पष्ट हुन्छ ।

प्रेमिका अर्थात् लूनीका रूपमा रहेकी नायिका जे छ त्यसैमा रमाउने प्रेमीबाट अलग हुन नचाहने नारी हुन् । गैरप्रेमीसँगको विवाह भएको कुरा प्रेमिका लूनीलाई रति पनि मन परेको छैन । प्रेमी चाङ्नासँगको विछोडबाट पीडामा चुर्लुम्म ढुबेकी प्रेमिका सँजाय भोग्नका लागि आफूबाट टाढिएका प्रेमीले आफ्नो इच्छा बुझ्न नसकेकोमा दुःख मान्दै भौतिक सुखभन्दा आत्मिक सुख नै श्रेष्ठ हो भन्ने धारणा राख्ने नारी हुन् । प्रेमिकाले आफ्नो चढ्दो उमेर र आवश्यकताको अवस्थालाई मध्यनजर नराखी गुम्बाजान बाध्यक प्रेमीप्रति गुनासो पोख्दै प्राकृतिक परिवर्तन, सामाजिक दृष्टिकोण, धर्मशास्त्रका मान्यताहरूको समेत उदाहरण दिएर आत्मिक प्रेम सधैं सफल रहनुपर्ने स्थितिप्रति जोड दिएकी छन् । प्रेमीप्रति विश्वास गर्दै आफूलाई जिम्मेवार ठान्दै आत्मिक प्रेमीको विकल्प अर्को पुरुष हुन सक्दैन भन्ने दृष्टान्तका लागि उनका साथीहरूको सहयोग नै पर्याप्त छ । प्रेमिकाका लागि प्रेमको साथ नै प्रमुख हो भन्ने विश्वास लिएकी प्रेमिकाले आफ्नो अवस्थाको जानकारी सहित साथीलाई सन्देश पठाएर आत्मिक सुख खोज्दै प्राकृतिक न्याय प्राप्तिको अभिलाषा राखे बमोजिम नाटकीय रूपमा लामाहरूद्वारा सन्देश प्राप्त गरेर यथार्थ बुझी वातावरण तयार गरेकाले काव्य संयोगान्त बन्न गएको छ ।

काव्यको नायक चाङ्ना अगघोर प्रेम गर्ने प्रेमी तर त्यसका लागि कुनै कदम चाल्न नसक्ने भूमिकामा देखापरेका छन् । उनको त्यो निरीहपनले सामान्ती समाजको निम्न वर्गीय आर्थिक अवस्थाको चित्रण गर्दछ । प्रेमिकालूनीलाई भौतिक सुख प्राप्त होस् भनेर प्रेमी सहजै गुम्बातिर गएको देखिन्छ । प्रेमिकाको एक मात्र सहारा हुँ भन्ने कुरा बिर्सिएर बाध्य भएर गुम्बा प्रवेश गरेको प्रेमी भौतिक सुखलाई प्रमुख नमान्ने अलौकिक शक्तिमा विश्वास गर्ने पुरुषका रूपमा उभिएको पाइन्छ । साथीले सन्देश पुऱ्याएपछि गुम्बाका प्रेमी पनि एकलो जीवनबाट सन्तुष्ट हुन नसकेको सन्दर्भ साङ्केतिक रूपमा ध्वनित हुन्छ, यस तथ्यलाई लामालेप्रस्ट पारिदिएपछि पुनर्मिलनको अवस्था सृजना भएको छ । जसका कारण काव्य संस्कृत काव्य परम्पराको संयोगान्त अवस्थामा पुगेको छ ।

यसरी हेर्दा लूनी र चाङ्ना वा काव्य नायिका र नायक लूनी गीतिकाव्यका आलम्बन विभावका रूपमा रहेका छन् । सन्दर्भले गर्दा नायिका र नायक आलम्बनका विषय र सहारा बन्न पुगेका छन् । अभाव, ऋतु, भरना, वर्षा, बादल, एकान्त, जस्ता प्रसङ्गहरू उद्दीपन विभावका रूपमा आएका छन् । अनुभावका रूपमा सन्दर्भवश नायिकामा देखापर्ने मलिनता, कम्पन, पसिना, आँसु, ताप आदि देहविषयक प्रतिक्रिया रहेका छन् । त्यस्तै काव्यमा निर्वेद, आवेग, मद, मोह, स्मृति, मति,

चपलता, चिन्ता जस्ता सञ्चारीभाव रहेका छन् । यिनै विभाव, अनुभाव र सञ्चारीभावका माध्यमबाट लूनी गीतिकाव्यमा रति, उत्साह, क्रोध आदि स्थायीभावहरू जागृत भई शृङ्गार, वीर, रौद्र आदि रस ध्वनित भएको पाइन्छ । प्रमुख रूपमा यस काव्यमा शृङ्गार रस रहेको छ, शृङ्गार रस अन्तर्गत पनि सम्भोग शृङ्गार प्रमुख रूपमा रहेको छ । काव्यको आरम्भमा प्रेमिकाका अभिव्यक्तिमा शृङ्गार रस ध्वनित भएको छ । मारदौन प्रतियोगितामा वीर रस ध्वनित भएको छ । आत्मिक पीडाको अभिव्यक्ति गर्ने क्रममै प्रेमिकाले क्रोध व्यक्त गर्दै समाज, प्रकृतिप्रति आक्रोश पोखेकाले रौद्र रस ध्वनित भएको पाइन्छ । यसै गरी मन बुझाउने सिलसिलामा शान्त रस ध्वनित भएको देखिन्छ । प्रेमिकालेसाथीलाई आफ्नो अवस्था र सन्देशबारे जानकारी गराउने क्रममा करुण रस ध्वनित भएको छ । प्रेमी प्रेमिकाको पुनर्मिलनपछि सम्भोग शृङ्गार रस ध्वनित भएको छ । शृङ्गार रसले प्रमुख भूमिका खेलेको काव्यको परिपाक पनि शृङ्गार रसमै भएको छ । सम्भोग शृङ्गार रस ध्वनिबाट आरम्भ भई सम्भोग शृङ्गार रस ध्वनिमा समापन भएको यस काव्यमा प्रसङ्गवश वीर, शान्त, करुण, रौद्र आदि रस ध्वनिहरू पनि रहेका छन् । काव्यमा अभिव्यक्त भावविधान, भाषाशैली नाटकीय घुम्तीले रस ध्वनिलाई पुष्ट बनाएका छन् । त्यसैले लूनी गीतिकाव्यलाई रस ध्वनिका दृष्टिले विशेष काव्य मान्न सकिन्छ ।

लूनीमा सन्दर्भवश ध्वनित भएका अन्य केही भाव तथा रस ध्वनिलाई उदाहरणका रूपमा तल प्रस्तुत गरिन्छ :

गरम गरम प्याला, बोक्छन् गुलाफ गाला; हिउँ जस्ता छाला, कोमल जसका छन् (पृ. ३) ।

यहाँ प्रस्तुत दृश्यले प्रेमी प्रेमिकाको माध्यमबाट रति क्रीडाको स्मरण गर्नुले रतिभाव ध्वनित भएको छ ।

कुशती तरवार ढालको लडाइँ काँढको वर्षा देखिन्छ ।

छिटो घोडा चढ्ने पट्टो मुजूर कल्की पहिरन्छ (पृ. १५) ॥

यसमा उत्साह भाव ध्वनित भएको छ ।

भगवान् बुद्ध चन्द्रमाभैँ आकाश बल्ने माथि ।

सारा संसार तिनमा बस्यो ज्योति जस्तो जाति (पृ. ९) ॥

यसमा वैराग्य स्थायीभावका रूपमा रहेकाले शान्त रस ध्वनित भएको छ ।

अलङ्कार ध्वनि

देवकोटाको लूनी गीतिकाव्यमा अलङ्कार ध्वनिको पनि प्रयोग भएको छ । प्रसङ्गवश विभिन्न स्थानमा अलङ्कार ध्वनि स्वाभाविक रूपमा नै आएका छन् । उपमा, रूपक, उत्प्रेक्षा, अर्थान्तरन्यास, सङ्कर, स्वभावोक्ति, अतिसयोक्ति, समासोक्ति आदि अलङ्कार ध्वनिले लूनीगीतिकाव्यलाई शोभायमान

बनाउने र आकर्षक तुल्याउने कार्य गरेको पाइन्छ । अलङ्कार ध्वनिका केही दृष्टान्तहरू यस प्रकार प्रस्तुत गरिन्छ :

वसन्तकी भरी जस्ती रसिली, साँभकी बहिनी जस्ती हिमाल दरबारमा (पृ. १०) ।

यहाँ प्रेमिका लूनीकोतुलना वसन्तका भरी र साँभको बहिनीसँग गरिएकाले उपमा अलङ्कार ध्वनित भएको छ ।

चाँदी चुली भलभल, खोलानाला कलकल, घाँस हरा मखमल (पृ. ८) ।

यसमा रूपक अलङ्कार ध्वनित हुन पुगेको छ ।

ल्हानो ल्हामा दिनदिन देख्छ लूनी वैलेकी। शरद् कालको फूल भैं गल्छिन्, छैनन् पहिलेकी (पृ. ५३) ।

यसमा स्वाभाविक सन्दर्भले स्वभावोक्ति अलङ्कार ध्वनित भएको छ ।

आज चूली चूली कल्ले रँगाउँछ ? आज कल्ले गुलाफ रँगको जलप लगाउँछ (पृ. ४६) ।

यहाँ प्रेमिकाले आफ्नी साथी जिन्जीलाई सम्बोधन गरेर प्रेमीलाई सुनाएको सम्भेर आफ्नो अवस्थाको प्रेमीले महसुस गरेको अलौकिक सम्भावना व्यक्त गरेकाले उत्प्रेक्षा अलङ्कार ध्वनित भएको छ ।

निष्कर्ष

लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाद्वारा रचित गीतिकाव्य लूनी शृङ्गारिक धाराको एउटा प्रतिनिधि कृति हो । यस कृतिमा गोसाइँकुण्डको यात्रामा देखेको प्रकृति र सेर्पा संस्कृतिको धरातलमा देवकोटाले प्रेमी प्रेमिकाको प्रेम सम्बन्ध, विछोड र पुनर्मिलन भएको अवस्थालाई चित्रण गरेका छन् । वासनात्मक प्रेमका तुलनामा आत्मिक प्रेम ज्यादै शक्तिशाली हुने र विजय समेत हुने यथार्थलाई काव्यमा प्रस्तुत गरिएको छ । आत्मिक सुखका लागि प्रकृति, समाज, धर्मका नियमले मात्रै पर्याप्त हुँदैन भन्ने तथ्यलाई प्रस्तुत गरिएको यस काव्यमा बुद्ध दर्शनले आदर्श प्रस्तुत गरेको अभिव्यक्तिले सामाजिक अनुशासनलाई बलियो बनाएको छ । यस काव्यले शृङ्गारिक भावधाराबाट पनि समाज, प्रकृति, अलौकिक शक्तिको अस्तित्व स्वीकार गरी संयोगान्त सन्देश दिएको छ । यस काव्यलाई आश्रयगत ध्वनि अन्तर्गत पद, पदावली, वाक्य, प्रकरण, प्रबन्ध आश्रित ध्वनिले रमणीय, आकर्षक बनाउन विशेष भूमिका खेलेका छन् । त्यसै गरी स्वरूपगत ध्वनि अन्तर्गत वस्तु ध्वनि, रस ध्वनि र अलङ्कार ध्वनिको प्रयोगले काव्यलाई शोभनीय बनाउन महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेका छन् । प्रमुख रसका रूपमा शृङ्गार रहेको छ भने अन्य रसमा: वीर, शान्त, रौद्र, करुण आदि रहेका छन् । त्यस्तै उपमा, रूपक, उत्प्रेक्षा, स्वभावोक्ति, समासोक्ति, अर्थान्तरन्यास, सङ्कर आदि अलङ्कारको प्रयोगले काव्य ध्वनि तत्त्वका आधारमा उल्लेखनीय बनेको छ । यसरी हेर्दा लूनी गीतिकाव्य प्रेमी प्रेमिकाको पुनर्मिलनमा टुङ्गिएको मानव र प्रकृतिको सहकार्य भएको ध्वनिवादको प्रयोगका दृष्टिले समेत एउटा विशिष्ट गीतिकाव्य हो भन्ने निष्कर्ष निकाल्न सकिन्छ ।

सन्दर्भ सूची

- आनन्दवर्द्धन. (सन् २०१०). *ध्वन्यालोक*. (हि. व्या. आचार्य विश्वेश्वर). ज्ञान मण्डल लिमिटेड ।
- चापागाई, नरेन्द्र (२०३३). *काव्यतत्त्व*. श्याम पुस्तक भण्डार ।
- देवकोटा, लक्ष्मीप्रसाद (२०५३). *लूनी*. (पाँ. संस्क.). साभा प्रकाशन ।
- पराजुली, कृष्णप्रसाद (२०६६). *पन्ध्र तारा र नेपाली साहित्य*. (ए. संस्क.). साभा प्रकाशन ।
- पाण्डेय, नरदेव (१९९५). *कविवर लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा सचित्र जीवनचरित्र*. पं. नरदेव शर्मा ।
- मन्जन, विनोद (२०७३). *शास्त्रको शास्त्र*. गायत्री विष्ट (शाब्दपथ विश्व साहित्य समाज, नेपाल) ।
- मम्मट. (२०६४). *काव्यप्रकाश*. (पु.मु.). चौखम्बा संस्कृत संस्थान ।
- रुय्यक. (सन् २००९) *अलङ्कारसर्वस्वम्*. चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन ।
- विश्वनाथ. (सन् २००९). *साहित्यदर्पण*. (पु.मु.). मोतीलाल बनारसीदास ।
- शर्मा, ऋषवदेव (१०१५). *काव्यमञ्जरी*. रोयल नेपाल एकेडेमी ।
- सहाय, राजवंश (सन् २००२). *संस्कृत साहित्य कोश*. (च.संस्क.). चौखम्बा विद्या भवन ।